

Γήρανση αγροτικού πληθυσμού και προσέλκυση νέων αγροτών

Καζακόπουλος Λεωνίδας¹

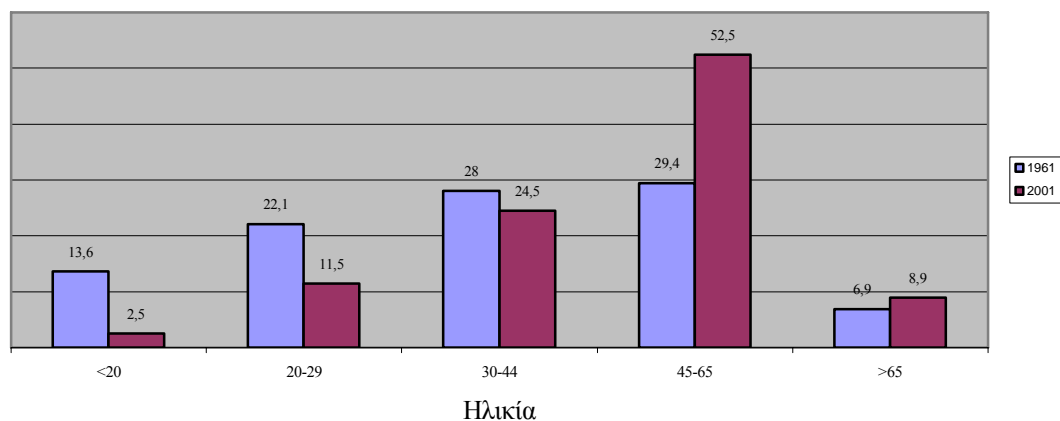
Εισαγωγή

Η γήρανση του απασχολούμενου στη γεωργία πληθυσμού και η δυσκολία διαδοχής των γεωργικών εκμεταλλεύσεων αποτελούν κύρια διαρθρωτικά προβλήματα της σύγχρονης ευρωπαϊκής γεωργίας. Η παραμονή των υπερήλικων στην ενεργό δραστηριότητα και το υψηλό κόστος της επαγγελματικής εκκίνησης στη γεωργία, συνιστούν σημαντικά εμπόδια στην αναπαραγωγή των εκμεταλλεύσεων. Στην Ελλάδα, ιδιαίτερα, πρόσθετους λόγους αποτελούν οι δυσμενείς διαρθρωτικές συνθήκες των εκμεταλλεύσεων που χαρακτηρίζουν τη γεωργία της, όπως το μικρό μέγεθος (4,3 ha κατά μέσο όρο), η μεγάλη αναλογία εκμεταλλεύσεων σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές (61% των εκμεταλλεύσεων) και η χαμηλή κινητικότητα της αγοράς γης.

Η εικόνα αυτή της γήρανσης την οποία παρουσιάζει ο διαρκώς συρρικνούμενος και γηράσκων γεωργικός πληθυσμός της Ευρώπης υποκρύπτει διαφορετικές τάσεις και εξελίξεις ανάλογα με το κράτος μέλος, το είδος (τύπο) της ασκούμενης γεωργίας ή την κατάσταση των περιπτώσεων του γεωργικού εργατικού δυναμικού που κάθε φορά εξετάζεται. Ειδικότερα, έντονη είναι η παρουσία ενός γηρασμένου και συνεχώς γηράσκοντος εργατικού δυναμικού στη γεωργία της Νότιας Ευρώπης και ιδιαίτερα στην Ελλάδα (Vidal and Marquer 2002)

Διάγραμμα 1

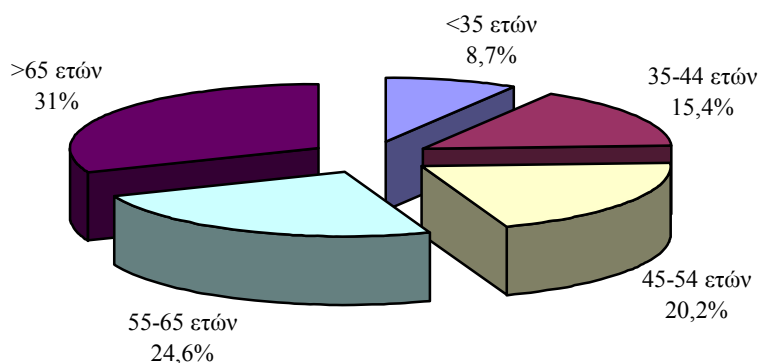
ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΝΕΡΓΟΥ ΣΤΗ ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑΞΥ 1961 ΚΑΙ 2001 (%)

¹ Καθηγητής στο Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών

Διάγραμμα 2

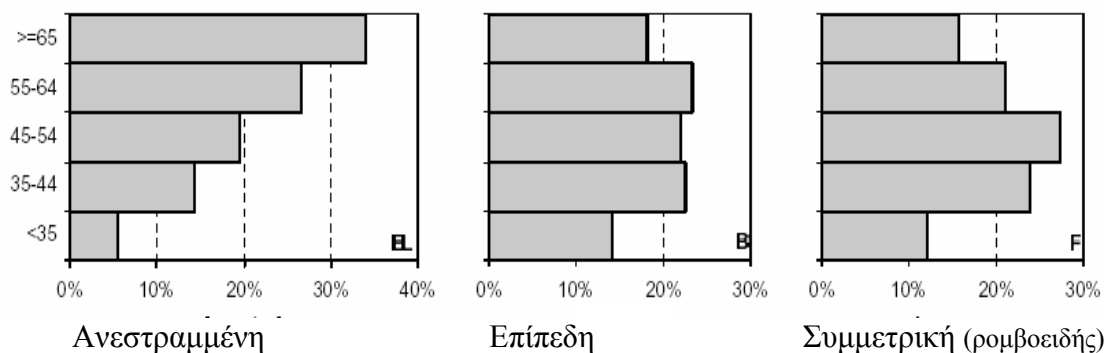
ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΑΡΧΗΓΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟ 2002 (%)

Χαρακτηριστική είναι η ανοδική πορεία που ακολουθεί η μέση ηλικία της γεωργικής εργατικής δύναμης και στις τρεις νότιες χώρες που εισήλθαν στην ευρωπαϊκή ένωση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 80 (Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία). Επίσης, στην Πορτογαλία, την Ιταλία και την Ελλάδα, οι διαχειριστές των γ. εκμεταλλεύσεων τείνουν να είναι πιο γηρασμένοι, ενώ η αύξηση της μέσης ηλικίας τους ήταν εντονότερη στην περίπτωση της Ελλάδας και Πορτογαλίας (βλ. Σχετικές διαφάνειες).

Ως συνέπεια αυτών των εξελίξεων και τάσεων, τρεις τύποι πυραμίδων ηλικιών όσον αφορά τους αρχηγούς γεωργικών εκμεταλλεύσεων _ είναι διακριτοί στα διάφορα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (βλ. διάγραμμα 3):

Διάγραμμα 3 ΤΥΠΟΙ ΗΛΙΚΙΑΚΩΝ ΠΥΡΑΜΙΔΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ (Αρχηγοί γεωργικών εκμεταλλεύσεων, % ατόμων, 1997)

- Η ανεστραμμένη (Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία)
- Η επίπεδη (Βέλγιο και Λουξεμβούργο)
- Η συμμετρική (ρομβοειδής)(Δανία, Γερμανία, Γαλλία, Ολλανδία και Ηνωμένο Βασίλειο).

Μέτρα ενίσχυσης των νέων αγροτών

Βοήθεια σχετική για την εγκατάσταση των νέων στη γεωργία και συμπληρωματική επενδυτική βοήθεια χαρακτηρίζει τις προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 1981 (Οδηγία 81/528/EEC) και μετά που πρόσφατα συνοψίζεται στους κανονισμούς 1257/1999 και 1750/1999.

Στην Ελλάδα τα μέτρα ενίσχυσης των νέων αγροτών που αποσκοπούν στη δημιουργία της δικής τους εκμετάλλευσης εφαρμόζονται ουσιαστικά από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 στα πλαίσια των επιχειρησιακών προγραμμάτων που κατάρτισε το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (τέως Υπουργείο Γεωργίας) υποστηριζόμενα από το Α΄, Β΄ και Γ΄ Κ.Π.Σ.. Πέρα όμως από το βασικό κορμό των μέτρων που προβλέπονται στο 1257/99 και αφορούν αποκλειστικά τους νέο-εισερχόμενους, μια ευρεία δέσμη πρόσθετων κινήτρων απευθύνεται στους νέους κάτω των 40 ετών που θέλουν να βελτιώσουν τη γεωργική τους εκμετάλλευση.

Πως όμως εκμεταλλεύονται οι νέοι (άνδρες και γυναίκες) αυτή την ευκαιρία; Πόσο ανταποκρίνονται στην πρόκληση να μπουν στο γεωργικό επάγγελμα και ποιοι παράγοντες παίζουν γι' αυτούς ελκτικό ρόλο στη χώρα μας; Σε ποιο βαθμό είναι προσωπική τους επιλογή ή αποτέλεσμα συμβιβασμού οικογενειακών στρατηγικών; Ενδιαφέρονται να κάνουν επάγγελμα στη γεωργία και σε ποιο βαθμό αισθάνονται την ανάγκη ουσιαστικής μελλοντικής τους εμπλοκής στον επαγγελματικό αυτό χώρο;

Ορισμένα από τα παραπάνω ερωτήματα θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια κυρίως για τους νέους αγρότες αλλά και για τις νέες αγρότισσες, δίνοντας κάποια ιδιαίτερη έμφαση στους λόγους επιλογής της εισόδου τους στο πρόγραμμα.

Τα στοιχεία στα οποία θα προσφύγουμε αντλούνται από τις πολύ περιορισμένες εργασίες στο σχετικό ερευνητικό αντικείμενο. Αφορούν κατ' αρχή τρεις επιτόπιες έρευνες που εστιάστηκαν κυρίως σε νέους αγρότες στους Νομούς Καρδίτσας και Φωκίδας καθώς και στους Δήμους Ζαχάρως και Ν. Φιγαλείας του Ν. Ηλείας υπό τη μορφή περιπτώσιακών μελετών². Οι περιοχές αυτές διαφοροποιούνται ως προς το χαρακτήρα της οικονομίας τους, τη χωροταξική τους διαμόρφωση και τα γεωργικά συστήματα που επικρατούν. Η σχετική πληροφόρηση που αντλείται από τις εργασίες αυτές έχει την έννοια παρουσίασης κάποιων πρώτων τάσεων και όχι γενικεύσεων.

² Γαλάνης, Δ. (2005) "Νέοι αγρότες και η αξιοποίηση των κινήτρων για την είσοδό τους στο γεωργικό επάγγελμα", αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία, Αθήνα, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ταχταντζής, Ε. (2005) "Εξέλιξη και Διερεύνηση της Ηλικιακής Σύνθεσης του Αγροτικού Πληθυσμού στο Νομό Φωκίδας", αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία, Αθήνα, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Τσίτος, Σ. (2005) "Η εφαρμογή του Προγράμματος για τους νέους αγρότες στο Ν. Καρδίτσας", αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία, Αθήνα, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Στη συνέχεια επίσης αυτής της εισήγησης η έμφαση θα στραφεί και στο χώρο των νέων αγροτισσών επιλέγοντας ορισμένα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνητικών προσπαθειών αλλά και τα πρώτα αποτελέσματα που είναι διαθέσιμα από μια τρέχουσα έρευνα στην περιοχή Δ. Μακεδονίας με ειδικότερη αναφορά στο Ν. Καστοριάς, όπου η επεξεργασία των στοιχείων έχει σχεδόν ολοκληρωθεί.

Οι δρόμοι που οδηγούν στη γεωργία

Παρόλο που μεταξύ των νέων της υπαίθρου γενικά κατά τα χρόνια της σχολικής τους εκπαίδευσης η επαγγελματική απασχόληση με τη γεωργία καταγράφεται, έστω και ως επαγγελματική φιλοδοξία, σε πολύ περιορισμένα ποσοστά (κάτω του 5%), ένα σημαντικό ποσοστό των νέων αγροτών, 4 στους 10 στη χειρότερη περίπτωση (Ζαχάρω) και 6 στους 10 στην καλύτερη (Καρδίτσα), εξέφρασαν επιθυμία εργασίας στη γεωργία όταν σχετικά ρωτήθηκαν για τη φάση μετά την αποφοίτησή τους από τη σχολική εκπαίδευση(κατώτερη ή μέση).

Για αρκετούς από τους νέους αγρότες που προσεγγίστηκαν στις παραπάνω περιοχές της τελικής τους απόφασης για εγκατάσταση στη γεωργία προηγήθηκε μια περιπλάνηση στον αστικό χώρο, συνήθως άκαρπη από πλευράς επαγγελματικής αποκατάστασής τους. Ένας όχι και τόσο ευκαταφρόνητος αριθμός νέων αγροτών, περίπου το ένα τρίτο τους, διέμενε για ένα διάστημα και εργάστηκε σε κοντινή κωμόπολη ή πόλη (συνήθως το πλησιέστερο αστικό κέντρο). Στην περίπτωση μάλιστα του νομού Καρδίτσας η αναλογία αυτή προσέγγισε τους 8 στους 10 νέους αγρότες. Η κατάληξη των τελευταίων στη γεωργία μας κάνει να υποθέσουμε ότι η αρχική αναζήτηση εργασίας στο πλησιέστερο αστικό κέντρο μάλλον δεν θα στέφθηκε τελικά με επιτυχία λόγω ίσως των προβλημάτων στενότητας που αντιμετώπισαν στην τοπική αγορά εργασίας (Πίνακας #1).

Αν συνεκτιμήσουμε επίσης το γεγονός ότι ένα αξιόλογο ποσοστό νέων αγροτών, γύρω στους 2-3 στους 10 τουλάχιστον στις περιπτώσεις των νομών Φωκίδας και Καρδίτσας) εισήλθε στη γεωργία από άλλους τομείς και κλάδους οικονομικής δραστηριότητας ή γεννήθηκε και ανατράφηκε σε μεγαλύτερες πόλεις, απολήγουμε στην κάπως αισιόδοξη διαπίστωση ότι ο κανονισμός, μέσω των ενισχύσεων που δίνει, κατάφερε να προσελκύσει αρχικά ένα πυρήνα νέων στην ύπαιθρο με εξωγεωργική προέλευση, γεγονός που πρέπει να αποτιμηθεί θετικά, αφού στόχος του είναι η προσέλκυση νέων, ασχέτως της καταγωγής τους ή του τόπου διαμονής τους.

Παρόλο που η είσοδος στο πρόγραμμα δεν φαίνεται να υπαγορεύεται κατά ένα μονοσήμαντο τρόπο αλλά αποτελεί τη συνισταμένη πολλών παραγόντων, η ελκυστικότητα της χρηματοδότησης φαίνεται να αποτελεί τον κοινό παρονομαστή και στους τρεις νομούς. Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι τόσο το γεωργικό επάγγελμα όσο και το αγροτικό περιβάλλον τονίζονται από αρκετούς νέους, κυρίως στην περίπτωση του Ν. Φωκίδας και των Δ. Ζαχάρως και Ν. Φιγαλείας ως στοιχεία που τους επηρέασαν στην απόφασή τους αυτή. Η ανεργία φαίνεται να αποτέλεσε τον κύριο ωστικό παράγοντα για τους αγρότες της Ζαχάρως και Ν. Φιγαλείας, ενώ στην περίπτωση του Ν. Καρδίτσας η διαθεσιμότητα γης υπό μορφή οικογενειακού πόρου είχε ιδιαίτερη βαρύτητα στην απόφασή τους (πίνακας 2).

Ελκυστικότητα κινήτρων

Σε ένα αρκετά υψηλό βαθμό οι νέοι και των τριών περιοχών, γύρω στο 40% για το Ν. Φωκίδας και τις περιοχές του Ν. Ηλείας έως το 70% για την περίπτωση του Ν. Καρδίτσας πιστεύουν ότι τα κίνητρα είναι αρκετά δελεαστικά στην προσέλκυση των νέων στη γεωργία αλλά εξίσου σημαντική είναι η διατύπωση και επιφυλακτικών απόψεων ή και εντελώς αρνητικών (πίνακας 3).

Η συμβολή επίσης του κανονισμού στην προσέλκυση νέων αγροτών αξιολογείται θετικά από τους νέους αγρότες και των τριών περιοχών με ποσοστά που κυμαίνονται από το 55 έως το 75% περίπου, με την επισήμανση βέβαια από πλευράς τους ότι παρά την ελκυστικότητα των κινήτρων δύσκολα μπορούν να προσελκυσθούν οι νέοι από οικονομικούς τομείς και κλάδους εκτός της γεωργίας.

Τα θετικά στοιχεία του γεωργικού επαγγέλματος που φαίνονται να εκτιμά η πλειοψηφία των νέων αγροτών ,σχεδόν και στις τρεις περιοχές ,είναι κατά σειρά προτεραιότητας η ανεξαρτησία στο χώρο της εργασίας ακολουθούμενη κατά περίπτωση από την πιο υγιεινή ζωή στην ύπαιθρο σε σχέση με αυτή της πόλης(Φωκίδα) ή το χαλαρό ωράριο όσον αφορά τις συνθήκες εργασίας που χαρακτηρίζουν τον εργασιακό χώρο της γεωργίας (Καρδίτσα). Ένα πολύ μικρό ποσοστό τους εκτιμά τις οικονομικές απολαβές του επαγγέλματος , στοιχείο όμως που καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση κατά σειρά προτίμησης στις εκτιμήσεις των νέων αγροτών των δήμων Ζαχάρως και Ν . Φιγαλείας (Πίνακας # 4).

Βέβαια η έλξη του γεωργικού επαγγέλματος δεν φαίνεται από μόνη της να μπορεί να προσελκύσει και να συγκρατήσει το νέο τοπικά , αν δεν πληρούνται και κάποιες άλλες βασικές προϋποθέσεις που συνδέονται με τον κοινωνικό και οικονομικό του περίγυρο.

Κατ' αρχή η μεγάλη πλειοψηφία των νέων αγροτών , περίπου 8 στους 10 σχεδόν , φαίνεται πρώτιστα να ελκύεται από την ποιότητα ζωής στην ύπαιθρο συγκριτικά με αυτή της πόλης (περιπτώσεις Φωκίδας και των δήμων Ζαχάρως και Ν. Φιγαλείας) ή από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της τοπικής ζωής και την ποιότητα των ανθρωπίνων σχέσεων που αναπτύσσονται (Καρδίτσα) σε συνδυασμό με τα θετικά στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος (πίνακας 5^A)

Η απουσία όμως ευκαιριών για απασχόληση εκτός της γεωργίας φαίνεται να αποτελεί και το κύριο στερητικό στοιχείο του τόπου διαμονής των νέων αγροτών, όπως ομόφωνα, οι 3-4 στους 10 νέους, υπογραμμίζουν και στις 3 περιοχές ακολουθούμενο, ανάλογα με την περιοχή, με τις υφιστάμενες ελλείψεις στο χώρο των συνθηκών υγείας (Φωκίδα), ή στις περιορισμένες ευκαιρίες ψυχαγωγίας (Δ. Ζαχάρως και Ν. ΦιγαλείαςΖαχάρω) και για την περιοχή της Καρδίτσας στα προβλήματα που σχετίζονται με την εκπαίδευση (πίνακας 5B) .

Αξίζει να σημειωθεί ότι η εξωγεωργική απασχόληση και η δυνατότητα προσφυγής σε αυτή , μάλιστα δε σε επίπεδα που θα υπερβαίνουν τους σημερινούς περιορισμούς

του κανονισμού, φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερα αρκετούς νέους αγρότες και των δύο φύλων. Παρά τις επιφυλάξεις που διακρίθηκαν αρκετές φορές όταν κλήθηκαν να δηλώσουν την ύπαρξη τυχόν συμπληρωματικής απασχόλησης, η παρουσία δεύτερης εργασίας κατά την περίοδο της ένταξης κυμαινόταν από τους 2 περίπου (Φωκίδα) έως τους 5 περίπου στους 10 νέους αγρότες (Καρδίτσα) με τάσεις περιορισμού της στη συνέχεια αλλά με διατήρηση της ίδιας εξωγεωργικής απασχόλησης ή και προσφυγή σε κάποια διαφορετική για το 60% περίπου των περιπτώσεων νέων αγροτών που αρχικά δήλωσαν την ύπαρξη συμπληρωματικής απασχόλησης.

Καταληκτικά, αξίζει να επισημανθεί ότι στην πλειοψηφία τους οι νέοι αγρότες (4-6 στους 10) εκτιμούν ότι η επίδραση των δεσμευτικών στόχων και μακροχρόνιων υποχρεώσεων στους νέους δικαιούχους ενισχύει τον επαγγελματισμό τους, τους βοηθάει να γίνουν πιο υπεύθυνοι. Σημαντικά όμως είναι και τα ποσοστά νέων αγροτών (2,5-5 στους 10) που θεωρούν ότι οι νέοι εγκλωβίζονται για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ή τουλάχιστον θεωρούν ότι τα κίνητρα τους αφήνουν μάλλον αδιάφορους. Γενικότερα όμως ο βαθμός αξιοποίησης των κινήτρων που περιλαμβάνονται στον κανονισμό δεν φαίνεται να είναι αρκετά ικανοποιητικός (σχόλια).

Επαγγελματισμός στη γεωργία και μελλοντικές προοπτικές

Ένα αξιόλογο ποσοστό νέων εισερχόμενο στη γεωργία επιχειρεί την προσαρμογή του στο πλαίσιο της μεταβαλλόμενης αγροτικής πολιτικής μέσα από την προσπάθεια μεγιστοποίησης της ακαθάριστης αξίας παραγωγής μεγεθύνοντας την εκμετάλλευσή του. Όπως διαπιστώνεται, ο κανονισμός ενθάρρυνε ένα σημαντικό ποσοστό νέων που εισήλθαν στη γεωργία να προβεί στην αγορά γης και απόκτηση προσωπικής περιουσίας πέραν αυτής που περιήλθε στην ιδιοκτησία τους μέσω των γονικών μεταβιβάσεων. Στην περίπτωση των νομών Φωκίδας και Καρδίτσας αφορά περίπου το ένα τέταρτο των νέων αγροτών, ενώ παράλληλα, με παραπλήσια προς τα παραπάνω ποσοστά, οι νέοι αγρότες προσέφυγαν στη μίσθωση γης από συγγενείς ή τρίτους (γύρω στο 25% στην περίπτωση του Ν. Φωκίδας και των δήμων Ζαχάρως και Ν. Φιγαλείας, λιγότερο δε στην περίπτωση του Ν. Καρδίτσας).

Ειδικότερα, συνεκτιμώντας τη συνολική επενδυτική συμπεριφορά των νέων αγροτών, ανάλογα με την περιοχή που ανήκουν διαπιστώνεται ότι, με κυμαινόμενα ποσοστά, αυτή διοχετεύθηκε κατά προτεραιότητα στην αγορά γης, ζώων και στη συνέχεια μηχανολογικού εξοπλισμού. Ειδικότερα, οι κτηνοτρόφοι με ποσοστά που κυμαίνονταν από 20-50% προσανατολίσθηκαν στην αγορά ζώων και μεγέθυνση της κτηνοτροφικής τους εκμετάλλευσης (κατ' εξοχή αιγοτροφικής). Πιο έντονα εκδηλώνεται επίσης η τάση για μεγέθυνση στις εκμεταλλεύσεις φυτικής ή και μικτής κατεύθυνσης με την αύξηση της καλλιεργούμενης έκτασής τους (4-5 στους 10 νέους αγρότες). Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι σε καμία περίπτωση δεν παρατηρείται κάποιας μορφής επενδυτικός προσανατολισμός προς άλλες μορφές οικονομικής δράσης και επιχειρηματικότητας όπως τα αγροτουριστικά καταλύματα ή τη δυνατότητα εξοικονόμησης χρημάτων μέσα από μεταβιβάσεις ακινήτων (πίνακας 6^Α).

Η κεντρικότητα που κατέχει στο μελλοντικό σχεδιασμό και τις προοπτικές των νέων αγροτών για την εκμετάλλευσή τους ο κρίσιμος παράγοντας μέγεθος εκμετάλλευσης και γη διαπιστώνεται και από τις μεσοπρόθεσμες επενδυτικές προοπτικές που εξέφρασαν οι μισοί τουλάχιστον από αυτούς. Βέβαια , σημαντικά είναι και τα ποσοστά εκείνων (2-3 στους 10) που δεν τους έχει απασχολήσει επί του παρόντος το θέμα και δεν έχουν πάρει σχετικές αποφάσεις ενώ οι υπόλοιποι είτε δεν κρίνουν αναγκαίες περαιτέρω παρεμβάσεις στην εκμετάλλευσή τους είτε σκέφτονται να εγκαταλείψουν τη γεωργία και να απασχοληθούν εξωγεωργικά (Πίνακας 6B).

Για τους κτηνοτρόφους, ως επικρατέστερη μελλοντική επένδυση εμφανίζεται να είναι η αγορά ζώων, για περισσότερους από τους μισούς τουλάχιστον, ενώ εξίσου σημαντικές εμφανίζονται να είναι και οι προθέσεις για αγορά γης στις εκμεταλλεύσεις φυτικής κατεύθυνσης ή μικτού χαρακτήρα στις περιοχές όπου κυριαρχούν και ανάλογα παραγωγικά συστήματα. Ακολουθούν με μικρότερα ποσοστά οι προθέσεις για επένδυση σε μηχανολογικό εξοπλισμό, ενώ η προσφυγή σε εναλλακτικές μορφές γεωργίας (βιολογική γεωργία) ή σε σχέδια αναδιάρθρωσης των καλλιεργειών, στην καλύτερη περίπτωση, δεν απασχολεί περισσότερο από 1 σχεδόν στους 10 νέους αγρότες (σχόλια).

Η παραμονή στη γεωργία και μετά την αποδέσμευσή τους από τον κανονισμό ,φαίνεται τουλάχιστον από τα στοιχεία που διαθέτουμε, να είναι μια εδραιωμένη απόφαση , στους περισσότερους από τους νέους αγρότες. Οι 7 περίπου στους 10 νέοι αγρότες , με κάποιες βέβαια διαφοροποιήσεις στις τρεις περιοχές , προτίθενται να ασχοληθούν με τη γεωργία και μετά την αποδέσμευσή τους από τις συμβατικές υποχρεώσεις του κανονισμού, ενώ αυτοί που είναι αποφασισμένοι να εγκαταλείψουν τη γεωργία δεν υπερβαίνουν, σύμφωνα με τις δηλώσεις τους , τον 1 σχεδόν στους 10 νέους αγρότες (Πίνακας # 7).

Τέλος, η σχετική διαδικασία λήψης αποφάσεων για το μέλλον της εκμετάλλευσης, σύμφωνα με τις δηλώσεις των νέων αγροτών , στις μισές περίπου των περιπτώσεων αποφασίζεται μονομερώς από τον ίδιο, ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις φαίνεται να είναι μια κοινή απόφαση που διαμεσολαβείται σε συνεργασία με τη σύζυγο για τα παντρεμένα ζευγάρια, τον πατέρα ή και σε μικρότερα ποσοστά από τους παραπάνω αλλά και άλλα μέλη της ευρύτερης οικογένειας.

Η περίπτωση των νέων αγροτισσών ³

Η κατά κανόνα αρνητική στάση των γυναικών απέναντι στη γεωργία που προκύπτει από πλήθος ερευνών σε όλο τον αναπτυγμένο κόσμο επιβεβαιώνεται ιδιαίτερα έντονα και από την πρώτη επεξεργασία των στοιχείων της Καστοριάς, ειδικότερα όταν εξετάζεται η πρόθεση των γυναικών να ασχοληθούν με τη γεωργία πριν προκύψει η πρόκληση του προγράμματος. Για το σύνολο των γυναικών η απασχόληση με τη γεωργία δεν ήταν μέσα στους επαγγελματικούς τους στόχους. Με το τέλος της γενικής τους εκπαίδευσης, μόνο δύο από τις 48 (4,2%) επιθυμούσαν να ασχοληθούν

³ Η σχετική πληροφόρηση στην ενότητα αυτή προέρχεται από την εργασία των Gidarakou, I., L. Kazakopoulos & A. Koutsouris. (2005) Patterns of Young Women's Setting up in Agriculture. Paper presented during the XXI th Congress of the European Society for Rural Sociology, Keszthely, Hungary, 22-26 August, 2005 (υπό δημοσίευση στον Elsevier).

με τη γεωργία και μία να συνδυάσει τη γεωργία και με κάποια άλλη απασχόληση. Οι περισσότερες, σχεδόν τα 2/3, δεν είχαν στο μυαλό τους συγκεκριμένη εργασία που επιθυμούσαν, ήταν όμως κατηγορηματικές ότι αυτή ήταν άσχετη με τη γεωργία. Η εξοικείωσή τους κατά το παρελθόν με την εξωγεωργική μορφή απασχόλησης (κλάδος γούνας, φασόν) παρότι επρόκειτο για ασταθείς και ανασφάλιστες εργασίες ήταν προτιμότερες από την απασχόληση στη γεωργία. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται επίσης από τις απαντήσεις που έδωσαν σχετικά με τους λόγους που τις ώθησαν να ανταποκριθούν στην πρόκληση του προγράμματος

Στην ερώτηση σχετικά με τους λόγους που τελικά τις οδήγησαν στην αξιοποίηση των κινήτρων και μέσα από τις σχετικές συζητήσεις που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των συνεντεύξεων εντοπίζεται ένα πλέγμα παραγόντων μεταξύ των οποίων η ανεργία, η ύπαρξη οικογενειακής περιουσίας και το δέλεαρ του πριμ από την πλευρά του προγράμματος βάρυναν κυρίως σε μια απόφαση που δεν ήταν αποκλειστικά προσωπική αλλά συλλογική στο πλαίσιο της εξυπηρέτησης οικογενειακών στρατηγικών και συνακόλουθων προσωπικών συμβιβασμών.

Από τις απαντήσεις που λήφθηκαν, προέκυψε ότι μόνο ένα 10% περίπου των γυναικών πριν μπου στο πρόγραμμα είχαν διαμορφώσει την άποψη ότι ήθελαν να ασχοληθούν με τη γεωργία. Το ποσοστό αυτό είναι πολύ μικρότερο από αντίστοιχο ποσοστό (37%) που είχε διαπιστωθεί σε προηγούμενη έρευνα στο διαμέρισμα της Θεσσαλίας, όπου όμως ο χαρακτήρας της γενικότερης οικονομίας έχει εντονότερο το γεωργικό στοιχείο. (Kazakoroulos and Gidarakou 2003).

Η επαγγελματική τους ένταξη στη γεωργία καθορίστηκε κυρίως από το υφιστάμενο έλλειμμα άλλων ευκαιριών απασχόλησης τοπικά (35,7%). Η παρουσία ισχνών εξωγεωργικών αγορών εργασίας στην ύπαιθρο έχει διαπιστωθεί και από άλλες έρευνες ως ο κύριος δρόμος που οδηγεί τους νέους (άνδρες και γυναίκες) στη γεωργία (Gidarakou 1999, Kazakoroulos and Gidarakou 2003). Ένα παρεμφερές ποσοστό διαπιστώθηκε και στην έρευνα που αναφέρθηκε στην περίπτωση της Θεσσαλίας, (38%), ως ο κύριος δρόμος ένταξης στη γεωργία.

Ο συνδυασμός ικανοποιητικών χρηματικών απολαβών μέσω του προγράμματος σε συνδυασμό με την ύπαρξη οικογενειακής περιουσίας που θα αξιοποιούταν υποδείχθηκε ως κυριότερος λόγος από το ένα τρίτο περίπου των γυναικών.

Αναγκάστηκα να μπω στο πρόγραμμα γιατί έπεσε η δουλειά στη γούνα

Ήθελα να βρω μια δουλειά και το πριμ ήταν δελεαστικό

Περιπτώσεις, όπως η αδυναμία του συζύγου λόγω εξωγεωργικής απασχόλησης η υπέρβασης του ορίου ηλικίας που τον απέκλειαν από την αξιοποίηση των κινήτρων ή ο συνδυασμός της πρόωρης συνταξιοδότησης του πατέρα με τη μεταβίβαση της εκμετάλλευσης στην κόρη περιορισμένα επέδρασαν στη συγκεκριμένη περίπτωση (9,5% των γυναικών).

Βέβαια, από τις συζητήσεις που αναπτύχθηκαν με τις ερευνήτριες προκύπτει ότι κανείς λόγος δεν ήταν απόλυτα μονοσήμαντος, αλλά ένα σύμπλοκο λόγων, με κυρίαρχο το δεδομένο της έλλειψης άλλης εργασιακής επιλογής σε συνδυασμό με το

ισχυρό κίνητρο του πριμ καθώς η περιουσία ήταν διαθέσιμη και μπορούσε να αξιοποιηθεί καλύτερα. Προκύπτει επίσης ότι η απόφαση αυτή δεν είχε προσωπικό χαρακτήρα αλλά πάρθηκε στα πλαίσια των οικογενειακών στρατηγικών για την απασχόληση των μελών και την εξασφάλιση οικονομικών για την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της οικογένειας και την αξιοποίηση της περιουσίας, με χαμηλό κόστος εγκατάστασης. Μερικοί σχολιασμοί των γυναικών είναι χαρακτηριστικοί του πλαισίου αυτού των συνθηκών και της διαδικασίας λήψης της απόφασης.

Εγώ δεν έβρισκα δουλειά, ο σύζυγος εργαζόταν σε άλλη δουλειά, υπήρχαν ήδη τα χωράφια.

Υπήρχαν τα χωράφια, ο σύζυγος ήταν άνεργος, είχαμε ανάγκη τα χρήματα

Ο σύζυγος με έβαλε στα χωράφια

Υπήρχαν τα χωράφια, αρέσει στο σύζυγο η γεωργία και το αποφασίσαμε.

Παντρεύτηκα, ήρθα εδώ και δεν είχα άλλες επιλογές

Ήταν μια οικογενειακή απόφαση. Δεν υπήρχε δουλειά στη γούνα. Ήμασταν δυο αδέρφια. Αποφάσισαν οι γονείς μου να μην μπει ο αδελφός μου για να μη δεσμευτεί και να μπορεί να βρει μια εργασία σε κάτι άλλο. Κι' έτσι μπήκα εγώ.

Οι περιορισμοί στους βαθμούς ελευθερίας των νέων γυναικών ως προς την επιλογή επαγγέλματος, διακριτοί σε ορισμένους τουλάχιστον από τους παραπάνω σχολιασμούς, δεν φαίνεται να λειτουργούν κάπως ασφυκτικά μόνο για τις ίδιες. Συχνά αυτό ισχύει και για τους γονείς που στα πλαίσια των στρατηγικών συμβιβασμών για την ελευθερία της οικογένειας των παιδιών τους συνταξιοδοτούνται πρόωρα, ενώ εξακολουθούν να εργάζονται ενεργά στη γεωργία, μάλιστα περισσότερο από τα παιδιά τους.

Δεν πρέπει όμως να διαφεύγει της προσοχής μας και η μειονότητα εκείνη των νέων γυναικών που η εξοικείωσή τους με τη γεωργική απασχόληση διευκόλυνε την απόφασή τους.

Μου ήταν γνωστό το γεωργικό επάγγελμα δεν είχα βλέψεις για άλλο, τα χωράφια υπήρχαν, το πριμ ήταν καλό

Η δουλειά στη γούνα μειώθηκε και άλλωστε με τα ζώα ασχολιόμουν από μικρή και ήξερα

Πρόκειται για τις λίγες εκείνες περιπτώσεις που τελικά εισήλθαν γιατί ήθελαν να ασχοληθούν με τη γεωργία.

Αξίζει να επισημανθεί ότι στα μετέπειτα της εισόδου τους στο πρόγραμμα χρόνια η γενική εικόνα της στάσης των γυναικών απέναντι στο επάγγελμα φαίνεται να διαφοροποιείται σε σημαντικό βαθμό. Από τις απαντήσεις στην ερώτηση αν σήμερα θα εγκατέλειπαν τη γεωργία στην περίπτωση που θα έβρισκαν μια ισοδύναμου εισοδήματος άλλη απασχόληση, το 48% απάντησε πως δεν θα το έκανε. Είναι κάπως δύσκολο να απαντήσουμε αν αυτό αποτελεί μια συνειδητή επιλογή

επαναπροσανατολισμού των νέων γυναικών απέναντι στο γεωργικό επάγγελμα ή εμπεριέχει την υπόνοια ότι πλέον κάποια τέτοια εργασία δεν πρόκειται να προκύψει; Σε κάθε περίπτωση το πρόγραμμα φαίνεται πως κατάφερε να δώσει αν όχι προσωπικές επιθυμητές επιλογές στις νέες γυναίκες, τουλάχιστον οικονομικούς πόρους στα νοικοκυριά, που βελτίωσαν τις συνθήκες παραγωγής τους, υποστηρίζοντας την παραμονή τους στην ύπαιθρο και υποβοηθώντας στη διατήρηση του κοινωνικού ιστού, μέσω και της δέσμευσης για παραμονή επί δεκαετία τουλάχιστον στην ευρύτερη περιφέρεια λειτουργίας του προγράμματος.

Μια ανάλογη εκτίμηση σχετικά με την αντιμετώπιση της εισόδου στο πρόγραμμα νέων γυναικών ως ευκαιρίας προσπορισμού οικογενειακών πόρων προέκυψε στο πλαίσιο των συζητήσεων των ερευνητριών με ανώτερους υπαλλήλους των Διευθύνσεων Γεωργίας των νομών όπου διεξάγεται η έρευνα. Ο ευκαιριακός χαρακτήρας της εισόδου τονίσθηκε ιδιαίτερα για την περίπτωση της δημιουργίας κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων, στις οποίες κατά την άποψή τους η συμμετοχή των γυναικών στις εργασίες είναι πολύ περιορισμένη.

Μερικές καταληκτικές παρατηρήσεις